

**URBANISTYKA
I PLANOWANIE
PRZESTRZENNE**

**URBAN DESIGN
AND SPATIAL PLANNING**

ANNA ZIOBRO

Dr inż. arch.

Cracow University of Technology

Faculty of Architecture

Institute of City and Regional Planning

e-mail: aziobro@pk.edu.pl

CENTRUM MIASTA — CENTRUM W SIECI

CITY CENTRE — THE CENTRE IN THE NETWORK

STRESZCZENIE

Pojęcie centrum cechuje pluralizm semantyczny, gdyż nawet w dyscyplinie naukowej architektury i urbanistyki znaczenie uzależnione jest od skali ujęcia zagadnienia. Autorka odwołuje się do badań nad definiowaniem centrów i śródmieść z okresu drugiej połowy XX wieku konfrontując je ze współczesnymi teoriami (przestrzenie przepływu) we wszystkich aspektach środowiska miasta.

Słowa kluczowe: centrum, ośrodek usługowy, policentryzm, przestrzenie przepływu, subcentrum, śródmieście

ABSTRACT

The notion of the centre is characterised by semantic pluralism, as its meaning is dependent on the scale from which we view a given subject, even in the discipline of architecture and urban planning. The author refers to studies on defining city centres and downtown areas from the period of the second half of the 20th century, confronting them with contemporary theories (space of flows) in all aspects of the urban environment.

Key words: centre, service centre, polycentricity, spaces of flows, subcentre, downtown area

1. WSTĘP

Pojęcie centrum cechuje pozorną oczywistość, lecz już po chwili refleksji ujawnia się pluralizm tego znaczenia. W samej dyscyplinie naukowej architektury i urbanistyki rozumiane jest odmiennie — w zależności od skali ujęcia problemu. Spotykamy je w nazwach jednostkowych obiektów budowlanych, w lokalnym planowaniu przestrzennym — w odniesieniu do centrów miejscowości oraz w skali globalnej planowania regionalnego — w kontekście koncentratorów światowej sieci czy miejsc węzłowych megamiast/obszarów metropolitalnych/aglomeracji¹. Policentryzm struktury

funkcjonalno-przestrzennej jest natomiast ważnym aspektem zrównoważonego rozwoju miast, aglomeracji, obszarów metropolitalnych oraz regionów.

Celem pracy jest propozycja redefinicji pojęcia centrum w odniesieniu do nowych teorii i zjawisk funkcjonalno-przestrzennych. Kanwą wywodu jest literatura ostatniego półwiecza, teorie oraz archiwalne normy dotyczące ośrodków usługowych, centrów miejskich.

2. TERMINOLOGIA

Pojęcia centrum i śródmieście są bliskoznaczne i duża część społeczeństwa — nie wyłączając wielu urbanistów, zwłaszcza młodszego pokolenia — stosuje je zamiennie do dziś. Problem ten podkreślał w latach 80. i 90. ubiegłego wieku Maciej Nowakowski

¹ Pojęcie aglomeracji popularne było w Polsce w latach 70. ubiegłego wieku, natomiast pojęcie metropolii zyskało na znaczeniu z początkiem XXI wieku. Choć oba pojęcia w licznych publikacjach stosowane były naprzemiennie, to jednak autorka podziela pogląd Zbigniewa Ziobrowskiego: *Analizując różnice pomiędzy aglomeracją a metropolią można powiedzieć, że nie ma żadnej różnicy, jeśli patrzymy na te organizmy z punktu widzenia układu (modelu) prze-*

strzennego i jego funkcjonowania, natomiast istotne różnice występują właśnie w jakości oraz zasięgu oddziaływania usługi i instytucji (Ziobrowski, Jarczewski, Kafka (red.), 2012, s. 126).

(Nowakowski, 1982, 1990). Mylnie zastępowanie tych pojęć zdarza się nadal, pomimo że co najmniej od lat 60. problem ten był często podejmowany na konferencjach i w publikacjach, m.in. autorstwa Kazimierza L. Toeplitz (Toeplitz, 1961, 1965) czy Stanisława Juchnowicza (Juchnowicz, 1965). Ponieważ od tego czasu upłynęło już ponad pięć dekad, warto odświeżyć wiedzę, zwłaszcza pochylając się nad dzisiejszym rozumieniem centrum i subcentrum.

W encyklopedycznym ujęciu śródmieście jest *historycznie ukształtowaną centralną częścią miasta, administracyjnie i funkcjonalnie wyodrębnioną jako dzielnica, powstała wokół zespołu staromiejskiego lub poza nim*². Widać, że ta oficjalna współczesna definicja dezinformuje, gdyż nie zawsze administracyjny podział pokrywa się z obszarem śródmieścia, delimitowanym nie tylko pod względem funkcjonalnym. W publikacji z lat sześćdziesiątych Władysław Czarnecki zaznaczył, że śródmieście — w zależności od wielkości i skali miasta — tworzy jedną lub kilka dzielnic (Czarnecki, 1965, t. II, s. 459). Z biegiem czasu percepcja śródmieścia może ulegać zmianom, a zasięg może być delimitowany w dokumentach planistycznych, w oparciu o różne wskaźniki, dając odpowiednio różne wyniki. Jan M. Chmielewski wymienia trzy metody ustalania zasięgu terytorialnego śródmieścia: fizjonomiczną (na podstawie charakterystycznych form zabudowy), funkcjonalną (w oparciu o użytkowanie terenów przez określanie udziału funkcji usługowo-biurowych w stosunku do funkcji pozostałych), historyczno-geograficzną — polegającą na badaniu faz rozwojowych miasta (Chmielewski, 2016). W praktyce metody te są często łączone w oparciu o autorsko przyjmowane kryteria.

Wspomniany wcześniej W. Czarnecki podkreślał, że: *Dominantą śródmieścia jest centrum miasta ukształtowane jako ośrodek społeczny ogólnomiejski, o najwyższym napięciu wyrazu planistycznego i artystycznego całej kompozycji miasta. Jest to rdzeń całego układu przestrzennego miasta* (Czarnecki, 1965 t. II, s. 459).

Publikacja, która najszerzej odniosła się do problemu zasięgu centrum miasta — również w kontekście śródmieścia — to monografia Stanisława Juchnowicza pt. *Metoda wyznaczania zasięgu obszaru centrów miejskich: niektóre problemy ich struktury funkcjonalno-przestrzennej* (Juchnowicz, 1965). Już wtedy autor wskazał na istotny problem różnorodności określeń śródmieścia w innych językach, takich jak: *Central Business District, Centre de Commerce, Central area* i in., co może też przy-

czyniać się do odmiennego rozumienia pojęć. Zwrócił też uwagę, że śródmieście oznacza często teren położony *w środku ciężkości układu komunikacyjnego miasta, na którym znajdują się ogólnomiejskie zespoły usługowe*. (Juchnowicz, 1965, s. 7).

Podsumowując tę część, w licznych definicjach śródmieścia powtarzają się wspólne cechy: najgęściej zabudowany fragment miasta, o dużej koncentracji usług ogólnomiejskich czy po prostu — o występowaniu najwyższego stopnia skupienia elementów aktywnych, z prestiżowymi obiektami użyteczności publicznej i przestrzenią publiczną. Centrum miasta natomiast to najczęściej fragment śródmieścia, który cechuje najwyższa aktywność. Nie wyczerpuje to jednakże w pełni problemu wieloznaczności pojęcia oraz policentryzmu. W tym celu konieczne jest odwołanie się do teorii i normatywów.

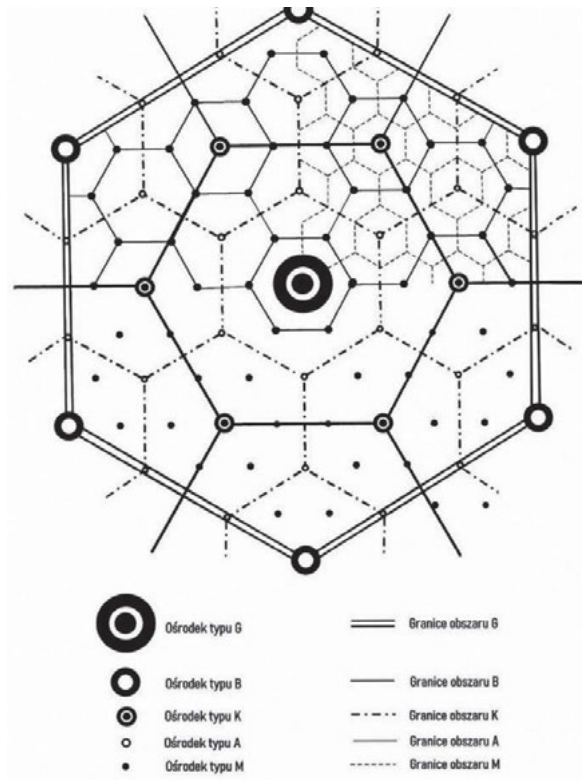
3. TEORIA CHRISTALLERA

Istotne zastosowanie dla badań lokalizacji centrów usługowych ma teoria ośrodków centralnych Waltera Christallera z 1933 roku. Wyjaśnia ona hierarchiczną budowę systemu osadniczego w oparciu o oferowane dobra i usługi. Obszary rynkowe usług wyższego rzędu są wielokrotnością obszarów niższego rzędu — bliższego zasięgu oddziaływania. Ranga ośrodka centralnego w tym ujęciu jest funkcją zasięgu obszaru obsługiwanego, liczby ludności i wysokości jej dochodu oraz liczby instytucji występujących na tym obszarze. Wśród centralnych funkcji handlowych i usługowych wymienione zostały usługi w zakresie produkcji, usługi kultury, życia społecznego i politycznego oraz niektóre działy przemysłu przeznaczonego na rynek miasta. Christaller wyróżnił siedem typów ośrodków oznaczonych na diagramie (il. 1) początkowymi literami nazw: stołeczny — L (Landeshauptstadt), prowincjonalny — P (Prowinzstadt), regionalny — G (Gaustadt), subregionalny — B (Bezirkstadt), powiatowy — K (Kreisstadt), administracyjny pierwszego stopnia — A (Amtsort) oraz targowy — M (Markort). *Christaller przyjął, iż odległość pomiędzy najmniejszymi ośrodkami wynosi 7 km, a powierzchnia zaplecza (obsługiwanego obszaru) najmniejszego ośrodka — 45 km²* (Hryniak, 1979, s. 11).

Hierarchia ośrodków usługowych zaznaczana jest do dziś w dokumentach planistycznych, takich jak koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju czy plany zagospodarowania przestrzennego województw.

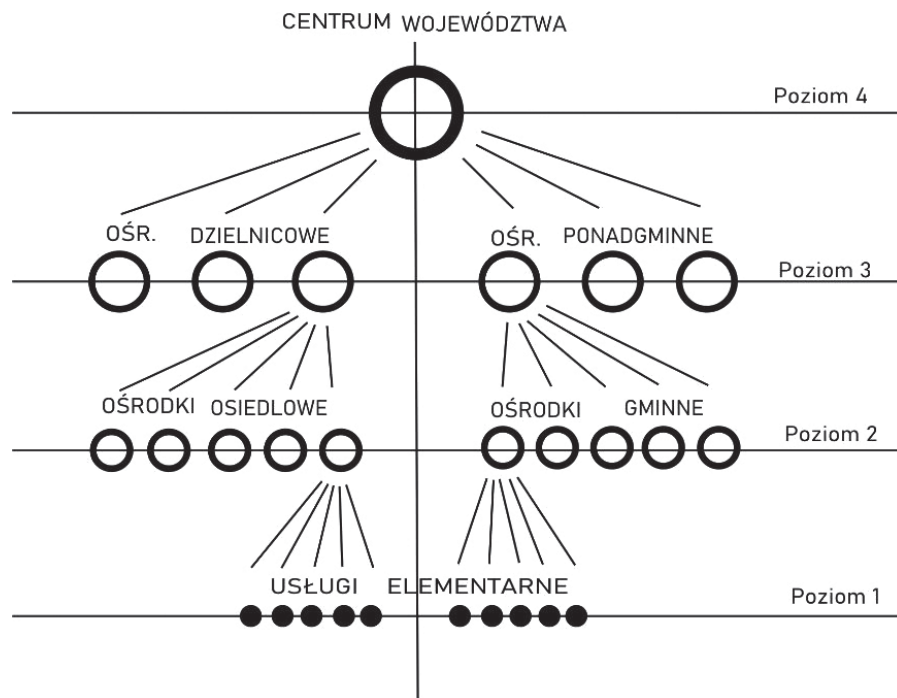
Bolesław Malisz w swej publikacji definiował pięć szczebli ośrodków usługowych z podaniem dostępności i promienia zasięgu (R):

² Internetowa encyklopedia PWN, [online:] <https://encyklopedia.pwn.pl>, (dostępne: 24.02.2020).

II. 1. Heksagonalny układ osadnictwa w modelu równomiernej obsługi W. Christallera (Christaller, 1933, cytowany w Kuciński, 2005, s. 66).

III. 1. Hexagonal settlement layout in an equidistant sphere of influence by W. Christaller (Christaller, 1933, cited in Kuciński, 2005, p. 66).

II. 2. Schemat proponowanego systemu obsługi ludności (Nowakowski, 2013, s. 212).

III. 2. Scheme of the proposed population servicing system (Nowakowski, 2013, p. 212).

- I. Ośrodki zespołów budynków mieszkalnych (1,5 tys.–5 tys. mieszkańców), dostępność piesza i rowerowa w 7 min., R — 500 m*;
- I. Ośrodki osiedlowe (10 tys.–20 tys. mieszkańców), dostępność piesza i indywidualnymi środkami komunikacji w 15 min., R — 1 km*;
- II. Ośrodki dzielnicowe (30 tys.–50 tys. mieszkańców), dostępność piesza i indywidualnymi środkami komunikacji w 5 min., R — 1,5 km*;
- III. Ośrodki centralne miast dużych względem zespołów dzielnic miast wielkich (ok. 200 tys. mieszkańców), dostępność publicznymi środkami komunikacji w 40 min., promień zasięgu miasta lub zespołu dzielnic;
- IV. Ośrodki centralne miast wielkich (mieszkańcy całej aglomeracji), dostępność piesza, indywidualnymi środkami komunikacji, publicznymi środkami komunikacji (łącznie z koleją szybką) w 40 min., promień obszaru aglomeracji.

*przy gęstości brutto 200–300 mieszkańców/ha (Malisz, 1966, s. 186).

Publikacji określających dostępność do usług, podawaną czy to w minutach, czy w metrach, było już wiele. Na przykład, w podręczniku opublikowanym zaledwie cztery lata temu wymieniono obiekty codziennej potrzeby, które powinny być lokalizowane w maksymalnej odległości 300 metrów, obiekty okresowej potrzeby — 800 metrów, a obiekty sporadycznie odwiedzane są zazwyczaj sytuowane w centrach miast lub w dużych ośrodkach osiedlowych (Chmielewski, 2016, s. 281).

Wspomnieć należy również nie tylko o wynikach obserwacji i proponowanych parametrach, ale także o obowiązującym w przeszłości w Polsce normatywie urbanistycznym.

4. POLSKI NORMATYW (1974)

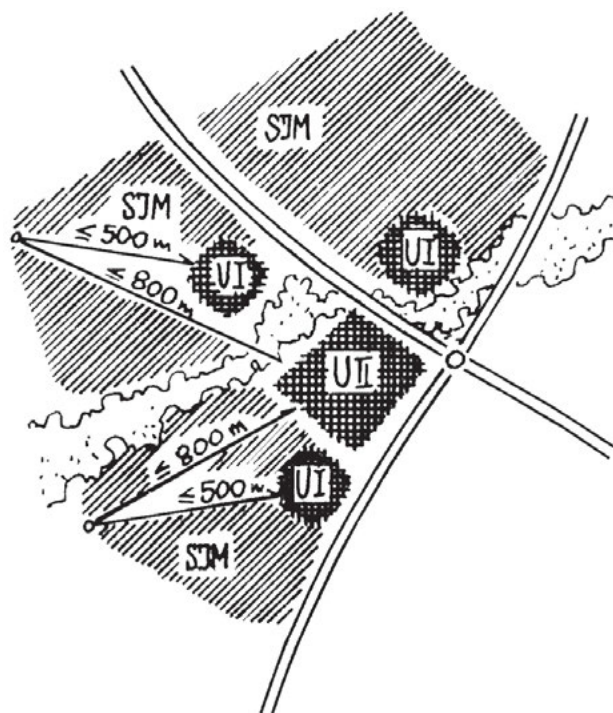
Z początkiem lat siedemdziesiątych XX wieku w Polsce rozpoczęto intensywne prace badawcze w zakresie zasad kształtowania miast i osiedli.

W krajowym dokumencie planistycznym z tego okresu przyjęto hierarchię ośrodków osadniczych opartą na czterech stopniach: aglomeracji miejskich (wówczas wskazano dziewięć ukształtowanych i dziewięć kształtujących się aglomeracji), krajowych ośrodków rozwoju, regionalnych ośrodków rozwoju i gminnych ośrodków rozwoju.

Pieczę nad planowaniem aglomeracji i miast w tamtym czasie sprawował Instytut Kształtowania Środowiska, w którym Pracownia Kształtowania Zespołów Usługowych opracowywała zasady lokalizowania obiektów usługowych.

W zakresie obsługi ludności zaproponowany został sześciostopniowy system (il. 2), w którym poziomy 1 i 2 stanowiły obiekty odwiedzane codziennie lub często, blisko miejsca zamieszkania. Poziom 3 obejmował obiekty odwiedzane okresowo, w większości skoncentrowane w miejskich ośrodkach usługowych obsługujących min. 100 tys. mieszkańców. Poziom 4 dotyczył już sporadycznie odwiedzanych obiektów o wysokim standardzie, zlokalizowanych przeważnie w centrum województwa. Poziom 5 to centra ponadwojewódzkie, a poziom 6 to stolica (Chmielewski, 2013, s. 213).

W 1974 roku zarządzeniem ministra przyjęty został Normatyw urbanistyczny. Zawarto w nim zasady kształtowania modelowych strukturalnych jednostek mieszkaniowych w relacjach z ośrodkami handlowo-usługowymi I stopnia, tj. usług podstawowych, dostępnych w odległości do 500 m/800 m i ośrodków usług II stopnia, tj. usług ponadpodstawowych (il. 3).

Il. 3. Cechy ogólne zespołu strukturalnych jednostek mieszkaniowych. Oznaczenia: M — najdalej położone budynki mieszkalne/wejścia, SJM — strukturalna jednostka mieszkaniowa, UI — ośrodek usług podstawowych/I stopnia, UII — ośrodek usług ponadpodstawowych/II stopnia (Korzeniewski, 1974, s. 13).

III. 3. General characteristics of a complex of structural housing units. Legend: M — housing buildings located the farthest/entrances, SJM — structural housing unit, UI — essential service centre/level 1; UII — non-essential service centre/level II (Korzeniewski, 1974, p. 13).

Zamieszczone ilustracje rzucają nowe światło na funkcjonalne rozumienie centrum w urbanistyce jako bardziej wyspecjalizowanego ośrodka usługowego, co najmniej poziomu czwartego. Od tej właśnie, co najmniej dzielnicowej rangi usług w dużym mieście/aglomeracji, można rozważać występowanie policentryzmu jako możliwego scenariusza ewolucji struktury funkcjonalno-przestrzennej.

5. DYSKUSJA

Współczesne definicje centrum zapisane w encyklopedii³ i niektórych podręcznikach urbanistycznych nie uwzględniają części istotnego dorobku naukowego, jak również współczesnych teorii i trendów światowych, a w szczególności teorii przestrzeni przepływów. W związku z tym konieczna jest redefinicja tego pojęcia w dostosowaniu do nowej rzeczywistości, ale również z uwzględnieniem monografii poświęconej tej problematyce, z drugiej połowy minionego wieku.

Podsumowując literaturę tematu — w szczególności publikacje naukowe Bolesława Malisza, Stanisława Juchnowicza, Kazimierza Toeplitza czy Macieja Nowakowskiego — należy jednoznacznie podkreślić odmiennosc pojęć śródmieścia i centrum. Odnosząc się do historycznego centrum miasta — jest to obszar wysokiej aktywności będący częścią śródmieścia, czyli obszaru delimitowanego autorską metodą w oparciu o wybrane kryteria: fizjonomiczne, funkcjonalne czy też historyczno-geograficzne.

Jednakże szczególnie w przypadku miast dużych — aglomeracji, metropolii — poza śródmieściem mogą wykształcać się inne ośrodki usługowe urastające do rangi subcentrów. Rodzi się więc pytanie, jaka jest różnica pomiędzy ośrodkiem usługowym a centrum. Pomocne w tych rozważaniach jest odwołanie się do teorii Waltera Christallera, publikacji oraz polskich normatywów z lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Konkluzje z badań literatury są takie, że hierarchia ośrodków usługowych jest zależna w szczególności od zasięgu obsługiwanego obszaru, dostępności oraz programu usługowego. W licznych publikacjach podaje się różną ilość poziomów, ale uogólniając ustalenia możemy wyróżnić:

- ośrodki usługowe lokalne — obsługi codziennej,
- ośrodki usługowe ponadlokalne o częstej dostępności,

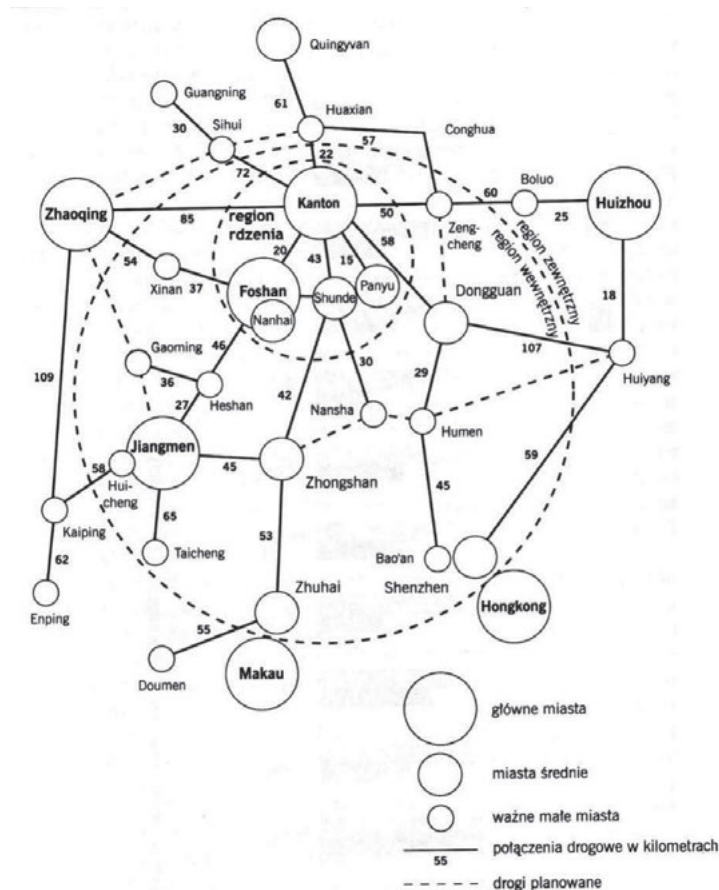
³ Encyklopedia PWN definiuje centrum w aspekcie politycznym, geometrycznym lub jako *miejsce, w którym coś się koncentruje*.

- ośrodki usługowe wyższych szczebli — wyspecjalizowane, zaspokajające sporadyczne potrzeby (np. dzielnicowe, regionalne, krajowe), które to — w rozumieniu autorki niniejszej publikacji — określa się mianem centrum.

Takie ujęcie centrum przekazuje rozumienie przestrzeni profesjonalisty-urbanisty drugiej połowy XX wieku, ale nie wyjaśnia roli centrum w przestrzeni przepływów XXI wieku, jak również rozbiega się znaczeniowo z dyletanckim używaniem tego pojęcia przez społeczeństwo.

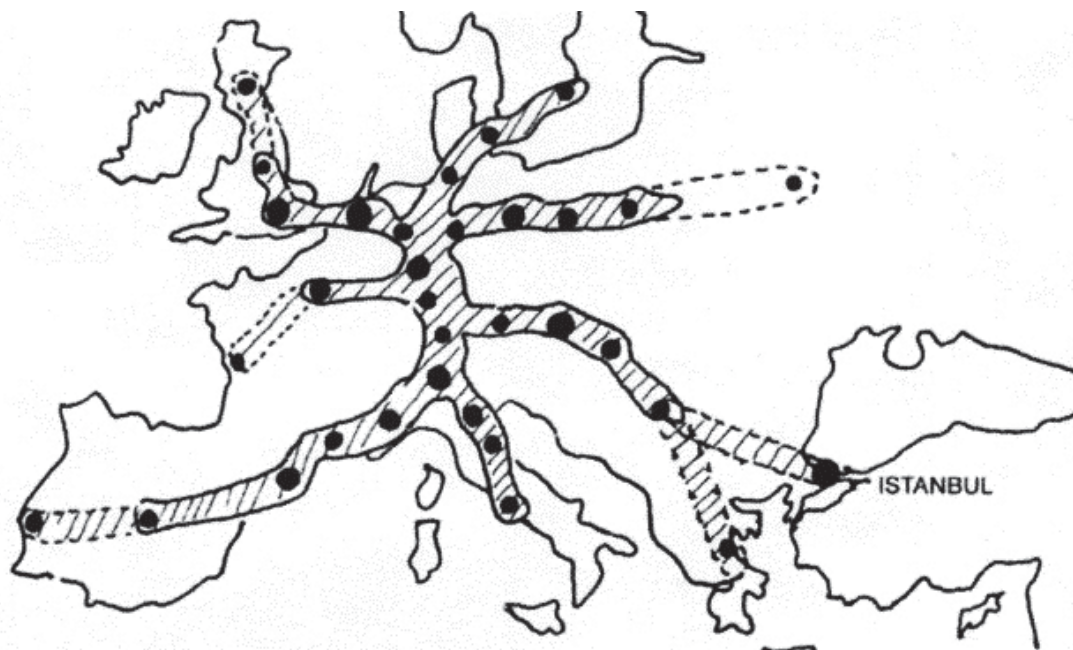
6. WNIOSKI

Autorka uważa, że pojęcie centrum posiada trzy poziomy semantyczne związane ze skalą zastosowania: poziom globalny, poziom urbanistyczny (ujęcie funkcjonalne oraz geometryczne) i poziom architektoniczny.

Il. 4. Diagram przedstawiający główne węzły i połączenia w regionie miejskim delty Rzeki Perłowej (Castells, 2007, s. 408, za: Woo, 1994).

Ill. 4. Diagram presenting the major nodes and linkages in the Pearl River Delta urban area (Castells, 2007, p. 408, from: Woo, 1994).

Il. 5. Zmodyfikowany model europejskiego kłacza pn. Czerwona Ośmiornica (Karaman and Levent, 2000, za: Van Der MEER, 1998).

Źródło: https://www.researchgate.net/figure/Modified-Red-Octopus-by-Karaman-and-Levent-2000-after-Van-Der-MEER1998_fig2_23730765, (dostępne: 2.03.2020).

Ill. 5. Modified Red Octopus (Karaman and Levent. 2000, after Van Der MEER, 1998).

Source: https://www.researchgate.net/figure/Modified-Red-Octopus-by-Karaman-and-Levent-2000-after-Van-Der-MEER1998_fig2_23730765, (accessed: 2.03.2020).

W skali globalnej centrum jest istotnym węzłem w sieci osadniczej (megamiastem, metropolią, aglomeracją) obligatoryjnie uwzględniającym zarówno fizyczne relacje, jak i powiązania informacyjne oraz rolę w wirtualnej przestrzeni.

Manuel Castells w swej teorii definiując przestrzeń przepływów wskazał trzy warstwy: obiegu wymian elektronicznych, węzłów i koncentratorów oraz przestrzennej organizacji elit zarządzających. Zaznacza przy tym, że nie wielkość miasta definiuje rangę koncentratora w sieci, lecz rola koordynacyjna interakcji wszystkich elementów tworzących sieć.

Inne miejsca są węzłami sieci, czyli lokacją strategicznie ważnych funkcji, które budują ciąg lokalnie zgrupowanych działań i organizacji wokół kluczowej funkcji w sieci. Lokacja w węźle łączy lokalność z całą siecią. Zarówno węzły, jak i koncentratory są hierarchicznie zorganizowane według ich względnej ważności w sieci (Castells, 2007, s. 411).

W skali globalnej mieszczą się również opracowania kontynentalne, regionalne o światowym znaczeniu. Przykładem tego typu mogą być modelowe rozważania policentryzmu Unii Europejskiej (il. 5).

W skali urbanistycznej spotykamy dwa znaczenia centrum:

– **funkcjonalne**, w którym mają zastosowanie normatywy i teorie dotyczące hierarchii ośrodków osadniczych w mieście. To ujęcie spotykane jest

w środowisku naukowym i fachowym. Na podstawie przeprowadzonych badań autorka wskazuje, że mianem centrum określa się koncentracje usługowe co najmniej średniego szczebla — poziomu 3 lub 4, czyli co najmniej ośrodki dzielnicowe miast dużych, obsługujące minimum 100 tys. mieszkańców i centra miast dużych, tj. wojewódzkich. Policentryzm wykazywany w tej skali odnosi się także do wewnętrznej struktury funkcjonalno-przestrzennej megamiasta/metropolii/aglomeracji. W skali tej może być również uwzględniana rola w przestrzeni wirtualnej;

– **geometryczne** — odnoszące się do środkowej części układu osadniczego, w którym naturalnie zlokalizowane są usługi bez odniesienia do ich rangi czy zasięgu. Jest to najbardziej intuicyjne określenie używane przez społeczeństwo, ale nieprofesjonalne w rozumieniu teorii urbanistycznych. Przykładowo — w mapach Google centrum Warszawy wskazywane jest w miejscu węzła transportowego — na skrzyżowaniu ulic Marszałkowskiej i Alei Jerozolimskich, a nie na Rynku Starego Miasta.

W skali architektonicznej mamy do czynienia z niefachową nomenklaturą, gdyż centrami nazywane są pojedyncze tereny lub pojedyncze obiekty budowlane czy zespoły kilku budynków. Określenie to stosowane jest w tym przypadku w celu podkreślenia szerszej oferty świadczonych usług

w tym miejscu. W taki sposób centrum kultury sugeruje skupienie wydarzeń kulturalnych, rozmaitych zajęć organizowanych często dla różnych grup wiekowych. Analogicznie działa centrum sportowe organizujące różne zajęcia sportowe. W usługach medycznych omawiane pojęcie sugeruje znaczną ilość fachowców świadczących kompleksowe usługi, często powiązane z wydłużonym czasem pracy placówki (np. centrum stomatologiczne). Centrum biznesowe czy — nowych technologii — na

ogół dotyczy zespołu zabudowy o szerokiej ofercie określonego typu usług. Obiekty te nie tworzą koncentracji usługowej lub też współtworzą lokalne, osiedlowe koncentracje usługowe nie będące centrami. W tym miejscu należy zaznaczyć, że analizę takich miejsc należy zgłębić o wirtualne przepływy informacji, gdyż niepozorne placówki — np. biznesowe — mogą świadczyć istotne usługi w skali globalnej, podnosząc rangę tego ośrodka do koncentratora w skali regionu czy globu.

CITY CENTRE — THE CENTRE IN THE NETWORK

1. INTRODUCTION

The notion of the centre is characterised by an apparent obviousness, yet the pluralism of its meaning is revealed after as much as a moment's reflection. In the academic discipline of architecture and urban planning, it is understood differently — depending on the scale, in which we view each problem. We typically encounter it in the names of individual buildings, in local spatial planning — in relation to the centres of localities, and on the global scale, that of regional planning — in the context of concentrators of the global network or the nodal sites of megacities/metropolitan areas/agglomerations⁴. The polycentricity of the spatio-functional structure is an important aspect of the sustainable development of cities, agglomerations, metropolitan areas and regions.

The objective of this paper is to propose a redefinition of the notion of the centre in relation to new theories and spatio-functional phenomena. The basis for the argument is formed by the literature from the last fifty years and archival standards concerning service and urban centres.

2. TERMINOLOGY

The notions of the centre and the downtown area have similar meanings and a large part of society — including several urbanists, particularly those

of the younger generation — continues to use them interchangeably. Maciej Nowakowski (Nowakowski, 1982, 1990) also highlighted this problem. The erroneous interchanging of these terms continues, despite the problem being discussed rather often at conferences and in the literature since at least the 1960s, e.g. by Kazimierz L. Toeplitz (Toeplitz, 1961, 1965) or Stanisław Juchnowicz (1965). As over five decades have passed since that period, it would be appropriate to refresh this knowledge and focus on the contemporary understanding of the centre and the subcentre.

From an encyclopaedic standpoint, the downtown area is *a historically shaped, central section of the city, administratively and functionally delineated as a district, which has emerged around an old town complex or outside of it*⁵. As we can see, this official contemporary definition is misleading, as administrative divisions do not always correspond to the territory of the actual downtown area, delimited by its functional layout, but not exclusively so. In a publication from the 1960s, Władysław Czarnecki stressed, that the downtown area — depending on the scale and size of the city — is composed of either one or several districts (Czarnecki, 1965, vol. II, p. 459). Over time, the perception of what constitutes a downtown area can change, and its reach can be delimited in planning documents, based on various indicators, returning in different results. Jan M. Chmielewski mentions three methods of determining the territorial reach of the city centre: the physiognomic method (based on distinct development forms), the functional method (based on land use by determining the share of service and office buildings in relation to other forms of use), and the historical and geographical method — which is

⁴ The notion of the agglomeration was popular in Poland in the 1970s, while the notion of the metropolis gained in significance at the start of the 21st century. Although both terms are used interchangeably in numerous publications, the author agrees with Zbigniew Ziobrowski on this matter: *When analysing the differences between the agglomeration and the metropolis, one can conclude, that there are none, when we look at these organisms from the perspective of their spatial layout (model) and its functioning, yet there are significant differences in quality and the sphere of influence of their services and institutions* (Ziobrowski, Jarczewski, Kafka (eds), 2012, p. 126).

⁵ The PWN Internet Encyclopaedia, [online:] <https://encyklopedia.pwn.pl>, (accessed: 24.02.2020, p. 126).

based on studying the city's developmental phases (Chmielewski, 2016). In practice, these methods are often combined based on originally adopted criteria.

W. Czarnecki also stressed, that *the downtown area's dominant element is the city centre, shaped as the social centre of the entire city, with the highest tension of planning and artistic expression of the city's entire composition. It is the core of the city's entire layout* (Czarnecki, 1965, vol. II, p. 459).

The publication, that provided the broadest overview of the problem of the reach of the city centre, in the context of the downtown area as well — is Stanisław Juchowicz's monograph entitled *Metoda wyznaczania zasięgu obszaru centrów miejskich: niektóre problemy ich struktury funkcjonalno-przestrzennej* (Juchowicz, 1965). Its author pointed to the significant problem of the variety of terms used to describe downtown areas in different languages, such as: *Central Business District, Centre de Commerce, Central area*, and others, which can also contribute to understanding these notions differently. He also noted, that the downtown area often denotes a place located *at the gravitational centre of the city, which contains service complexes of city-wide significance* (Juchowicz, 1965, p. 7).

As a summary of this section, the numerous definitions of the downtown area feature similar characteristics, such as: the area being the city's most densely developed section, with a high concentration of services of city-wide significance, or an area which simply has the highest concentration of active elements, with prestigious public buildings and public spaces. The city centre is, in turn, often a fragment of the downtown area, that registers the highest activity. However, this does not fully exhaust the subject of the notion's multiple meanings and that of polycentricity. Here it is necessary to refer to theories and standards.

3. CHRISTALLER'S THEORY

Walter Christaller's central place theory, formulated in 1933, is essential to the study of service centre placement. This theory explains the hierarchical structure of the settlement system based on the goods and services each settlement offers. Market areas for higher-order services are a multiplication of lower-order settlements — with a shorter impact range. The rank of the central settlement in this perspective is the function of the reach of the territory it affects, its population count, its income and the number of present institutions. Among the central commercial and service functions, there

are manufacturing, cultural services, social and political life, as well as certain branches of industry intended for the city's market. Christaller distinguished seven types of settlements, marked on the diagram in (figure 1) with the initial letters of their names: capital — L (Landeshauptstadt), provincial — P (Prowinzstadt), regional — G (Gaustadt), subregional — B (Bezirkstadt), county — K (Kreisstadt), first-tier administrative — A (Amtsort) and market — M (Marktort). *Christaller assumed, that the distance between the smallest settlements was 7 km, and the area of their sphere of influence for the smallest settlement type — 45 km²* (Hryniak, 1979, p. 11).

The hierarchy of service settlements continues to be a feature of planning documents, such as the national spatial development concept or voivodeship spatial development plans.

Bolesław Malisz defined five levels of service centres, along with their accessibility and range (R):

- I. Housing complex centres (1,5–5 thousand residents), accessibility on foot and by bicycle in 7 min., R — 500 m*;
- II. Housing estate centres (10–20 thousand residents), accessibility on foot and by individual transport in 15 min., R — 1 km*;
- III. District centres (30–50 thousand residents), accessibility on foot and by individual transport in 5 min., R — 1,5 km*;
- IV. Central sectors of large cities, or district complexes of very large cities (ca. 200 thousand residents), accessibility using public means of transport in 40 min., radius of the city's territory or district complex;
- V. Central sectors of very large cities (residents of the entire agglomeration), pedestrian, individual, and public transport access (together with commuter rail) in 40 min., radius equal to the agglomeration's territory.

*with a gross population density of 200–300 residents/ha (Malisz, 1966, p. 186).

Publications that define service accessibility, listed either in minutes or metres, were numerous. For instance, a handbook published as recently as four years ago listed everyday essential facilities as located at a maximum distance of 300 metres, non-essential facilities at 800 metres, while sporadically visited buildings were typically located within city centres or in large residential sectors (Chmielewski, 2016, p. 281).

In addition, one should note not only the results of observations and proposed parameters, but also the urban planning standards, that used to be applicable in Poland.

4. POLISH PLANNING STANDARD (1974)

Along with the start of the 1970s, Poland saw the start of intensive research work on the principles of planning cities and settlements.

The national spatial development plan from this period featured a hierarchy of settlement centres based on four ranks: urban agglomerations (nine extant and another nine emerging agglomerations were identified at the time), national development centres, regional development centres and community-level development centres.

At the time, the planning of agglomerations and cities was entrusted to the Institute of Environmental Planning, which charged its Service Centre Planning Department with formulating the principles of siting service buildings.

In terms of providing services to the population, a six-level system (ill. 2) was proposed, wherein levels 1 and 2 denoted buildings visited every day and that were often located close to residential areas. Level 3 encompassed periodically visited buildings — largely concentrated in urban service centres that provided services to at least 100 thousand residents.

Level 4 applied to sporadically visited, high-standard buildings located largely in a voivodeship's administrative centre. Level 5 applied to centres above voivodeship rank, while level 6 applied to the capital (Chmielewski, 2013, p. 213).

In 1974, by ministerial ordinance, a Planning standard was adopted. It featured the precepts of planning model structural housing units in relation with level I retail and service centres, i.e. essential services centres, accessible from a distance of up to 500 m/800 m, and level II non-essential service centres (ill. 3).

The attached illustrations cast a new light on the functional understanding of the notion of the centre in urban planning, as a more specialised service centre belonging to, at least level 4. It is this rank, at least that of district-rank services in a large city/agglomeration, where we can begin to discuss the presence of polycentricity as a possible scenario of the evolution of a spatio-functional structure.

5. DISCUSSION

Contemporary definitions of centres, as given by encyclopaedias⁶ and in some urban planning manuals, do not account for a substantial part of the literature as well as contemporary theories and global trends,

⁶ The PWN encyclopaedia defines the centre in a political or geometric aspect, as *a place, where something concentrates*.

particularly the space of flows theory. Therefore, it is necessary to redefine this term so as to adapt it to a new reality, but also while accounting for monographs devoted to this subject, from the second half of the previous century.

As a summary of the literature — particularly the works of Bolesław Malisz, Stanisław Juchnowicz, Kazimierz Toeplitz or Maciej Nowakowski — one needs to fundamentally stress the difference between and the separateness of the notions of the downtown area and the centre. When referring to historical city centres — it is a high-activity area that is a part of the downtown area, i.e. an area delimited using a specific method based on selected criteria: be they physiognomic, functional or historical and geographic.

However, particularly in the case of large cities — agglomerations and metropolises — other service centres can develop outside of their downtown areas and can rise to the rank of subcentres. This begs the question as to the difference between the service centre and the centre proper. The reference to Walter Christaller's theory, the literature and 1970s Polish planning standards was helpful here. The review of the literature can be concluded by stating, that the hierarchy of service centres is dependent specifically on the territorial reach of a given centre, its accessibility and service programme. Many publications list a different number of levels, yet by generalising their content, we can distinguish the following:

- local service centres — featuring essential services,
- non-local service centres that are frequently accessed,
- higher-level service centres — which are specialised and satisfy sporadic needs (e.g. district, regional and state-level), which — in the opinion of the author — are labelled as centres.

This perspective of the centre conveys an understanding of space by a professional urbanist from the second half of the 20th century, but does not explain the role of the centre within the 21st century space of flows, and is semantically divergent from its lay use by society at large.

6. CONCLUSIONS

The author is of the opinion, that the notion of the centre has three semantic levels associated with the scale of its use: the global level, the urban level (functional and geometric perspective) and an architectural level.

On the global scale, the centre is an essential node of the settlement network (a mega-city, a metropolis, an agglomeration), which obligatorily

includes physical relations and information-related linkages and the role within virtual space.

In his theory, Manuel Castells defined the space of flows as having three layers: electronic exchange, nodes and concentrators, and the spatial organisation of the governing elite. He also adds, that it is not the size of the city, that defines its rank as a concentrator within the network, but the coordinative role of the interactions of all of the network's elements. He stated, that *other places were the nodes of a network as well — the sites of strategically significant functions, that built sequences of locally grouped actions and organisations around a key function within the network. The placement within the node linked locality with the entire network. Both nodes and concentrators were hierarchically organised around their mutual significance within the network* (Castells, 2007, p. 411).

On the global scale, there are also continental documents, or regional documents of global significance. Examples of this include model discussions of the European Union's polycentricity (ill. 5).

On the urban scale, we can encounter two meanings of the term centre:

- **the functional centre**, with its applicable standards and theories concerning settlement centres within the city. It is a perspective encountered in the academic and professional community. Based on her research, the author indicates, that the term centre is used to denote service concentrations of at least medium rank — third or fourth-level — i.e. district service centres of large cities, which provide services to at least 100 thousand residents, and the centres of large cities, i.e. voivodship cities. Polycentricity demonstrated at this scale also refers to the internal spatio-functional structure of mega-cities/metropolises/agglomerations. At this scale, we can also account for significance within virtual space;
- **the geometric centre**, which refers to the central part of a settlement system, wherein services are naturally located regardless of their rank or reach. This is the most intuitive term used by society, but is unprofessional from the perspective of urban planning theory. For instance — on Google Maps — the centre of Warsaw is marked at the centre of a transport node — at the intersection of Marszałkowska Street and Jerozolimskie Avenues, instead of the Old Town Market Square.

On the architectural scale, we are dealing with unprofessional nomenclature, i.e. the term centre is used to describe individual areas, buildings or complexes. This term is also used to highlight the broader offering of services a given site provides. Here, a cultural centre suggests a focus on cultural events and

all manners of activities organised for various age groups. Sports centre operate by the same principle, organising various sports activities. In medical services, the term suggests a considerable number of professionals offering comprehensive services often associated with the facility's longer operation time (e.g. a dentistry centre). A business — or new technology — centre typically refers to a building complex with a rich offering of a specific type of services. Here it should be noted, that analysis of such areas should be enhanced to include virtual information flows, as unassuming facilities — e.g. business facilities — can provide globally essential services, elevating the rank of a centre to a regional or global concentrator.

REFERENCES

- Castells, M. (2007), *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chmielewski, J.M. (2016), *Teoria i praktyka planowania przestrzennego. Urbanistyka Europy*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Polityki Warszawskiej.
- Christaller, W., 'Ośrodki centralne w południowych Niemczech', *Przegląd zagranicznej literatury geograficznej*, 1963, z. 1, s. 66.
- Czarnecki, W. (1965), *Planowanie miast i osiedli*, t. II, Warszawa: PWN.
- Gehl, J. et al. (2006), *New City Life*, Copenhagen: The Danish Architecture Press/Arkitektens Forlag.
- Hrabiec, A. (2015), 'Ogniska społecznej aktywności a idea miasta', *Czasopismo Techniczne. Architektura*, z. 122-A, s. 259–272.
- Hryniak, Z. (1979), *Struktura przestrzenno-funkcjonalna ośrodków usługowych*, Warszawa–Łódź: PWN.
- Jałowiecki, B., Szczepański, M.S. (2006), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej. Wykłady z socjologii*, t. 4, Warszawa: Scholar.
- Juchnowicz, S. (1965), *Metoda wyznaczania zasięgu obszaru centrów miejskich. Niektóre problemy ich struktury funkcjonalno-przestrzennej*, zeszyt naukowy nr 12, Kraków: Politechnika Krakowska.
- Juchnowicz, S. (1971), *Śródmieście miast polskich*, Wrocław: Ossolineum.
- Korzeniewski, W. (1980), *Normatyw urbanistyczny i mieszkaniowy 1974: informator*, (z serii: *Problematyka budownictwa/139*), Warszawa: Centralny Ośrodek Informacji Budownictwa.
- Kuciński, K. (2015), *Geografia ekonomiczna*, Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Business.
- Malisz, B. (1966), *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*, Warszawa: Wydawnictwo ARKADY.
- Meer, L.v.d. (1998), *The Red Octopus. A New perspective for European Spatial Development Policies*, pp. 9–26.
- Nowakowski, M., przy współpracy Bańkowskiej B. (2013), *Sto lat planowania przestrzeni polskich miast (1910–2010)*, Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Nowakowski, M. (1990), *Centrum miasta. Teoria, projekty, realizacje*, Warszawa: Wydawnictwo ARKADY.
- Nowakowski, M. (1982), 'Kształtowanie centrum miasta w świetle teorii i praktyki', *Architektura*, z. 40, zeszyt naukowy nr 3, Kraków: Politechnika Krakowska.
- Seruga, W. (1974), *Warunki prawidłowej lokalizacji ośrodków usługowych dzielnicowych i osiedlowych w mieście dużym*, rozprawa doktorska, Kraków: Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego.
- Toeplitz, K.L. (grudzień 1961), *Wstępna koncepcja struktury przestrzennej jednostek osadniczych i ich zespołów dla potrzeb normowania urbanistycznego*, maszynopis.
- Toeplitz, K.L. (1965), 'Zagadnienia modelu sieci ośrodków usługowych w mieście', seria prac własnych, zeszyt 102, Warszawa: Instytut Urbanistyki i Architektury, Zakład Podstaw Planowania Przestrzennego.
- Ziobro, A. (2018), 'Planistyczne czynniki jakości środowiska zamieszkania w modelowaniu struktury funkcjonalno-przestrzennej Krakowa' *Czasopismo Techniczne*, vol. 115, iss./2, s. 97–108.
- Ziobrowski, Z. (2012), *Urbanistyczne wymiary miast*, Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Ziobrowski, Z., Jarczewski, W., Kafka, K. (red.) (2012), *Modele zarządzania gospodarką przestrzenną w obszarach metropolitalnych i aglomeracjach*, Kraków: Instytut Rozwoju Miast, s. 126.
- Internetowa encyklopedia PWN, [online:] <https://encyklopedia.pwn.pl>, (dostępne: 24.02.2020).